

Aneta Dawidowicz*

Akademickie periodyki narodowe. Z dziejów prasy Narodowej Demokracji (do 1939 roku)

National academic periodicals: from the history
of the National Democracy press
(up to the year 1939)

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: prasa, myśl polityczna, periodyki środowiskowe, system prasowy, Narodowa Demokracja

Keywords: press, political thought, community periodicals, press system, National Democracy

Abstrakt: Periodyki środowiskowe towarzyszyły procesowi kształtowania systemów prasowych na ziemiach polskich od schyłku XIX wieku. Wymiar środowiskowy prasy można odnieść zarówno do jej zakresu przestrzennego jak i do rzeczowości profilu wydawniczego. Prasa Narodowej Demokracji tworzyła zbiór typologicznie zróżnicowanych pism periodycznych, w których świat przedstawiony oznaczał rzeczywistość, w jakiej znajdowali się odbiorcy. ND, od zarania, traktowała prasę w sposób utylitarny, użytkowy jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiągnięcie doraźnych celów politycznych.

Abstract: The community periodicals had accompanied the creation process of the press system in the Polish territory since the end of the 19th century. The community dimension of the press relates to both its spatial scope and the concreteness of the publishing profile. The National Democracy press was a collection of periodicals characterised by their typological

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5266-2247>, Doktor habilitowany w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce. Katedra Myśli Politycznej na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania badawcze: myśl polityczna, biografistyka, publicystyka polityczna, komunikowanie polityczne, prasa polityczna. Laureatka Nagrody im. J. Baszkiewicza (2018 r.). E-mail: dawidowicz.aneta@gmail.com

diversity, in which the world presented equalled reality of the readers. From its beginnings, the National Democracy treated press in a purely utilitarian manner, as a form of dissemination of political thought and the tool which supported the achievement of political goals. The press took a multifaceted part in the development of national democratic movement.

Wprowadzenie

Periodyki środowiskowe towarzyszyły procesowi kształtowania systemów prasowych na ziemiach polskich od schyłku XIX wieku. Wymiar środowiskowy prasy można odnieść zarówno do jej zakresu przestrzennego jak i do rzeczowości profilu wydawniczego. Kryteria jej wyodrębnienia są uzależnione od merytorycznej zawartości. Wśród czynników systematyzacji prasy środowiskowej można przedłożyć wyznaczniki w postaci cech demograficznych odbiorców. Należą do nich: wiek czytelników – prasa dziecięca; młodzieżowa, studencka; płeć – prasa kobieca, prasa dla mężczyzn¹.

Prasa na początku XX wieku miała w Polsce pozycję podmiotu opinotwórczego. Stanowiła istotny składnik życia politycznego, społecznego, kulturalnego. Był to środek komunikowania dostarczający aktualnych informacji, ciągły w przekazie, wszechstronny. W realiach pierwszych dziesięcioleci XX w. prasa odgrywała jedną z głównych ról w wyjaśnianiu świata i tłumaczeniu jego warstwy politycznej szerokim kręgom odbiorców, motywowała do podejmowania działalności politycznej, oddziaływała wychowawczo².

Prasa Narodowej Demokracji³ tworzyła zbiór typologicznie zróżnicowanych pism periodycznych, w których świat przedstawiony oznaczał rzeczywistość, w jakiej znajdowali się odbiorcy. Pod pojęciem prasa poli-

¹ E. Maj, A. Dawidowicz, *Wprowadzenie*, [w:] E. Maj, A. Dawidowicz (red.), *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, tom 4, Lublin 2013, s. 8, 9; J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa–Łódź 1982; R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.

² E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010, s. 245.

³ Wykorzystywanie w artykule określeń takich jak Narodowa Demokracja, endecja, narodowcy, obóz narodowy, ruch narodowy stanowi konsekwencję występowania analogicznych określeń w piśmiennictwie ideowym i politycznym badanej formacji. W odniesieniu do okresu 1928–1939 określenie Narodowa Demokracja występuje nadal w literaturze naukowej, pomimo, że poważne zmiany ideowe występujące w tym obozie od mniej więcej połowy lat dwudziestych XX wieku były niezupełnie zgodne lub wręcz przeczyły tożsamości demokratycznej.

tyczna Narodowej Demokracji należy rozumieć: 1. periodyki wydawane i finansowane przez Narodową Demokrację, 2. periodyki spełniające wymogi organów partyjnych, 3. periodyki zajmujące się tematyką polityczną prezentowaną zgodnie z narodowym systemem wartości, 4. periodyki mające autorów publicystyki prasowej spośród członków Narodowej Demokracji. Pojęciem prasy ND można objąć także czasopiśmiennictwo wytworzone przez organizacje pomocnicze, szczególnie stowarzyszenia społeczne. Prasa ND dzieliła się na masową oraz elitarną. Natomiast biorąc pod uwagę kryterium tematyczne, można wyodrębnić prasę 1. ogólnoinformacyjną, 2. ideotwórczą, 3. specjalistyczną⁴.

Celem artykułu było zaprezentowanie organów prasowych znajdujących się w gestii ND, skierowanych do młodzieży akademickiej. Były to po pierwsze, czasopisma wydawane przez środowiska akademickie i szkoły średnie jak np. „Akademik”, „Głos Akademicki”. Po drugie, istniała prasa będąca prasowymi organami „Młodych” spod znaku Obozu Wielkiej Polski, Związku Młodych Narodowców, Wydziałów Młodych Stronnictwa Narodowego i Obozu Narodowo-Radykalnego. Wśród tych czasopism znajdowały się następujące, między innymi, tytuły: „Awangarda” i „Awangarda Państwa Narodowego”.

Zamierzeniem artykułu było wskazanie, że prasa endecka była zróżnicowana ze względu na czytelnika. Biorąc pod uwagę kryterium społeczno-zawodowe: istniała prasa przeznaczona dla inteligencji, dla ludu wiejskiego, dla rzemieślników, dla robotników, dla młodzieży akademickiej. Powoływano do życia różne tytuły prasowe skierowane do konkretnych grup społeczno-zawodowych.

Artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących prasy narodowej dwudziestolecia międzywojennego. Sformułowano pytania badawcze: jakie periodyki środowiskowe towarzyszyły procesowi formowania systemu prasowego Narodowej Demokracji?; jaka problematyka dominowała na łamach tych czasopism?; na ile problematyka ideowa występowała na łamach omawianych czasopism? Sprecyzowano następujące hipotezy: 1) akademickie periodyki narodowe miały znaczny udział w kreowaniu i rozpowszechnianiu nacjonalistycznej myśli politycznej; 2) ściśle określenie przynależności ideowej, politycznej i organizacyjnej poszczególnych periodyków nie jest oczywiste. Podejmując ocenę stanu badań w zakresie omawianego tematu, należy stwierdzić, że nie został dotąd wystarczająco zgłębniony.

⁴ E. Maj, *Komunikowanie polityczne...*, s. 246; A. Dawidowicz, *Rola prasy w rozwoju Narodowej Demokracji (1893–1939)*, [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Białystok 2016, s. 229–240.

Dokonano wyboru kilku periodyków spełniających kryteria prasy środowiskowej związanej z Narodową Demokracją. W prezentowanych tytułach prasowych, w miarę możliwości (bowiem nie zawsze wydawca zamieszczał stosowne informacje), zastosowano opis rejestracyjny: podtytuł, częstotliwość ukazywania się pisma na rynku prasowym, wydawca, drukarnia, geneza, miejsce i czas publikacji, objętość jednego numeru, personalny skład redakcji, rubryki prasowe, szata graficzna. Opis dopełniony był analizą zawartości konkretnego tytułu prasowego, ażeby odtworzyć charakter danego czasopisma, styl pisarstwa, sposób argumentowania. Zastosowano metodę analizy zawartości. Analiza jakościowa treści pozwoliła opisać cechy zewnętrzne czasopism. Przyjęto układ chronologiczny z jednoczesnym zastosowaniem układu podmiotowego.

System prasowy Narodowej Demokracji

Narodowa Demokracja stanowiła jeden z głównych polskich ruchów politycznych okresu schyłku zaborów i dwudziestolecia międzywojennego. Jej pozycję w znacznej mierze odzwierciedlał stan prasy. ND była obozem politycznym, który stworzył najbardziej opiniotwórczy system prasowy okresu międzywojennego. Endeckie środowisko opiniotwórcze oraz główni kreatorzy nacjonalistycznej myśli politycznej w sposób profesjonalny doceniali znaczenie informacji i propagandy w nagłośnieniu i popularyzowaniu idei narodowej. ND dysponowała rozbudowaną liczbą tytułów prasowych i sprawnie funkcjonującą siecią kolportażu i dystrybucji⁵.

ND, od zarania, traktowała prasę w sposób utylitarny, użytkowy jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiąganie doraźnych celów politycznych. Prasa miała wieloaspektowy udział w rozwoju obozu narododemokratycznego. Duża część wypowiedzi polityków ND o randze ideotwórczej pojawiała się na łamach prasy. W prasie ND publikowane były programy polityczne, deklaracje ideowe, sprawozdania ze zjazdów, podsumowania zebrań partyjnych, przemówienia prominentnych polityków wygłoszone podczas

⁵ Zob.: E. Maj, A. Dawidowicz (red.), *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, tom 1, Lublin 2010, ss. 624; E. Maj, A. Dawidowicz (red.), *Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, tom 3, Lublin 2012, ss. 342; E. Maj, A. Dawidowicz (red.), *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, tom 4, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, ss. 418.

obrad parlamentarnych⁶. Zamieszczano również relacje z przebiegu zdarzeń wewnątrzpartyjnych. W prasie drukowano manifesty i deklaracje polityczne, jak na przykład fragmenty dzieła Romana Dmowskiego pt. *Myśli nowoczesnego Polaka*, ogłoszone w 1902 r. na łamach „Przeglądu Wszechpolskiego”⁷.

Od początku istnienia ND jej liderzy, wśród których trzeba wymienić Romana Dmowskiego, Zygmunta Balickiego, Jana Ludwika Popławskiego, doceniali znaczenie prasy jako niezwykle istotnego środka pozwalającego na bezpośrednie dotarcie do odbiorców. Szczególnie efektywną metodą działania ND było poszerzanie wpływów za pośrednictwem organów prasowych. Przed 1918 r. w poszczególnych dzielnicach ND posiadała własne organy prasowe. Wśród tytułów prasowych jakimi dysponowała ND w Galicji znajdowały się: „Przegląd Wszechpolski”, „Polak”, „Tekka”, „Ojczyzna”. W Królestwie Polskim były to: „Pochodnia”, „Gazeta Polska”, „Goniec”, w zaborze pruskim między innymi: „Dziennik Berliński”, „Goniec Wielkopolski”, „Górnoślązak”⁸.

Prasa ND do 1939 r. miała charakter zróżnicowany. Wyróżnikiem systemu prasowego ND stała się jego wielopodmiotowość. Biorąc pod uwagę różne kryteria można wyodrębnić kilka segmentów prasy ND. Z uwagi na kryterium terytorialne można wyodrębnić trzy grupy prasy ND: a.) prasa ogólnopolska, określana również mianem centralnej, (mianem prasy centralnej można określić np. „Przegląd Narodowy”, „Przegląd Wszechpolski”, „Prosto z mostu”); b.) prasa regionalna; c.) prasa lokalna (zwaną niekiedy prowincjonalną).

⁶ Zob. np.: *Program Stronnictwa Narodowego*, «Kurier Poznański» 16 X 1928, nr 476; *O prawo i honor narodu polskiego. Przemówienie senatora S. Głębińskiego z dnia 26 lutego 1934 r. w Senacie w imieniu Klubu Narodowego*, «Zorza. Wieniec i Pszczółka. Pismo narodowe ilustrowane dla wszystkich» 18 III 1934, nr 11; *Klub Narodowy o projekcie konstytucji. Przemówienia senatorów Klubu Narodowego wygłoszone dn. 15 stycznia 1935 r. podczas rozprawy nad projektem nowej konstytucji: przemówienie senatora Joachima Bartoszewicza*, «Gazeta Warszawska» z 21 I 1935, nr 24, s. 6. *Uchwały Rady Naczelnej SN*, «Gazeta Warszawska» 29 IX 1930, nr 282, s. 1, 2.

⁷ E. Maj, *Prasa: źródło w badaniach historii myśli politycznej*, [w:] E. Maj, E. Kirwieli, E. Podgajna (red.), *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2015, s. 586.

⁸ A. Dawidowicz, *Specyficzne cechy i funkcje prasy Narodowej Demokracji (1893–1939)*, [w:] A. Dawidowicz, E. Maj (red.), *Państwo niepodległe. Twórcy-strategie-komunikacja społeczna*, Lublin 2019, s. 135–157.

„Akademik”

Życie akademickie w II Rzeczypospolitej odznaczało się wysokim poziomem upolitycznienia. Wśród polskich studentów dominowały wówczas poglądy nacjonalistyczne. Na wyższych uczelniach istniało Narodowe Zjednoczenie Młodzieży Akademickiej, przekształcone w marcu 1922 r. w Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska. Wchodził on w skład akademickiego „bloku narodowego” zwanego także obozem pravicowym. Mianem tym obejmowano oprócz Wszechpolaków również dwie inne organizacje: Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie” oraz Organizację Młodzieży Narodowo-Zachowawczej, przekształconą w Organizację Młodzieży Monarchistycznej⁹.

W 1919 r. powstał Uniwersytet Poznański. Nastąpiła aktywizacja środowiska akademickiego Poznania. Wraz z liczbą studentów na UP, nastąpił rozwój akademickich organizacji społecznych, politycznych i naukowych. Zaczęły powstawać organizacje samopomocowe: „Bratnia Pomoc” i „Samopomoc Akademicka”, które połączyły się w 1921 r. Zorganizowały się także koła naukowe na poszczególnych kierunkach studiów. Ponadto powstały: „Akademickie Zrzeszenie Sportowe”, koło harcerskie im. Tomasza Zana oraz korporacje. Na UP funkcjonowały korporacje, były to: „Polonia”, „Chrobria”, „Baltia”, „Posnania”, „Corona” i „Surma”. Powyższe organizacje nie miały jednak politycznego wpływu. Wpływ na kształtowanie poglądów politycznych studentów miały organizacje o zabarwieniu politycznym: Zjednoczenie Młodzieży Narodowej, Związek Młodzieży Radykalnej, Odrodzenie oraz Narodowe Zjednoczenie Młodzieży Akademickiej¹⁰.

Istotną rolę pełniło Narodowe Zjednoczenie Młodzieży Akademickiej, które stanowiło ekspozyturę Narodowej Demokracji na UP. Była to organizacja, która powstała w marcu 1921 r. Na krajowym zjeździe w 1922 r. w Warszawie organizacja ta przyjęła nazwę Młodzieży Wszechpolskiej. Ambicją każdej większej organizacji było posiadanie własnych organów prasowych. W 1922 r. poszczególne ośrodki akademickie wydawały 12 czasopism, były to m.in. „Samopomoc Akademicka”, „Głos Akademicki”, „Czyn”, „Prąd”, „Czasopismo Akademickie” i „Akademicka Myśl

⁹ B. Hillebrandt, *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku*, Warszawa 1986; A. Pilch, *Rzeczpospolita Akademicka. Studenci i polityka 1918–1933*, Kraków 1997.

¹⁰ Z. Kaczmarek, *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, «Rocznik Historii Czołapiennictwa Polskiego» 1976, nr 15/1, s. 36, 37; P. Tomaszewski, *Polskie Korporacje akademickie w latach 1918–1939. Struktury, myśl polityczna, działalność*, Toruń 2011.

Niezależna”. W tym okresie Poznań stanowił drugi ośrodek akademicki pod względem liczby wydawanych czasopism studenckich. W 1922 r. ukazywały się: „Brzask” (organ Zjednoczenia Młodzieży Akademickiej), „Nasze Życie” (wydawany przez koło harcerskie) i „Akademik” (organ prasowy młodzieży związanej z Narodową Demokracją)¹¹.

Pierwsze siedem numerów „Akademika” ukazało się w 1921 r. W drugim roku wydawania „Akademika” (numer datowany na 22 lutego 1922 r.) w artykule redakcyjnym deklarowano, że celem czasopisma było informowanie społeczeństwa wielkopolskiego o sprawach młodzieży akademickiej¹². „Akademik” był pismem informacyjnym, który jednocześnie pełnił istotną rolę w kształtowaniu postaw ideowych i politycznych Młodzieży Wszechpolskiej. Periodyk posiadał podtytuł, który brzmiał: „Dwutygodnik młodzieży”. W tym okresie, główny organ endecki „Kurier Poznański” niewiele miejsca poświęcał sprawom akademickim¹³. Redakcja i administracja „Akademika” mieściły się pierwotnie przy ul. Ratajczaka 1, a następnie przeniesiona została do lokalu przy Al. Marcinkowskiego 21. Od 1924 r. siedzibą redakcji był lokal przy ul. Święty Marcin 65. „Akademik” drukowany był w „Drukarni Polskiej”, a następnie w Drukarni Robotników Chrześcijańskich i W. Tomaszewskiego. Wbrew deklaracjom redakcji czasopismo ukazywało się dość nieregularnie. Pierwotnie czasopismo miało charakter lokalny, a od nr 6 z 1922 r. już ogólnopolski, informowało także o życiu studentów w innych uczelniach kraju. W 1923 r. otwarto oddział redakcji „Akademika” w Krakowie przy ul. Kopernika 8. Nakład pisma wynosił w 1922 r. 1100 egzemplarzy, w 1924 r. osiągnął 5 tysięcy, a w 1926 r. 6 tysięcy egzemplarzy. Z tego 2 tysiące egz. rozchodziło się poza Poznaniem. Pojedynczy numer liczył około 8 stron, ale zdarzały się takie, które liczyły około 20 stron. Na sytuację pisma wpływała labilna sytuacja gospodarcza w państwie. Administracja „Akademika”, podobnie jak i innych czasopism w tym okresie, nieustannie borykała się z trudnościami finansowymi. Na łamach „Akademika” ukazywały się apele o wsparcie finansowe. Dla zaktywizowania czytelników publikowano listy ofiarodawców. Finansowo wsparła „Akademik” między innymi posłanka Związku Ludowo-Narodowego Zofia Sokolnicka. Redakcja dbała o wysoki poziom merytoryczny zamieszczanych tekstów. „Akademik” prowadził

¹¹ Z. Kaczmarek, *Z historii endeckiej prasy politycznej...*, s. 36, 37.

¹² *Od Redakcji, «Akademik»*, 4 XII 1922, s. 1.

¹³ H. Lisiak, *Jerzy Drobniak jako publicysta „Kuriera Poznańskiego”*, [w:] *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939...*, s. 493–502.

następujące stałe działy: „Z życia polskiej młodzieży akademickiej”, „Z życia wyższych uczelni”, „Sprawy samopomocowo-gospodarcze”, „Życie ideowe młodzieży polskiej”, „Korporacje polskie”, „Sport i wychowanie fizyczne”, „Kronika”, „Przegląd pism”, „Z półek księgarskich”, „Życie akademickie za granicą”, „Korespondencje. Z życia studentów Polaków zagranicą”. Oprócz tego pismo prowadziło dział korespondencji z Paryża, Pragi, Kopenhagi, Londynu, Wiednia i Bukaresztu. Redakcja administrowała wymianą korespondencji z bratnimi pismami w Belgii, Włoszech, Francji, Czechosłowacji, Bułgarii, Jugosławii, Danii, Austrii, Stanach Zjednoczonych. Stałym elementem czasopisma były kolumny, w których zamieszczano ogłoszenia reklamowe. Redaktorami pisma byli studenci Uniwersytetu Poznańskiego. Skład redakcji często się zmieniał, ponieważ jedni kończyli studia, a inni je zaczynali. Wśród tej licznej grupy młodych dziennikarzy warto wymienić redaktora naczelnego Zygmunta Szwedowskiego, członka zarządu Młodzieży Wszechpolskiej, wiceprezesa Bratniej Pomocy i kierownika wydziału naukowego korporacji „Baltia”; członka korporacji „Surma” Romana Jerzykiewicza. Wśród autorów tekstów zamieszczanych na łamach „Akademika” znajdowali się: Edward Borkowski, Jerzy Gutsche, Klaudiusz Hrabyk, Tadeusz Piestrzyński, Tadeusz Grabowski. Problematyka artykułów zamieszczonych na łamach periodyku oscylowała wokół kilku wątków. Po pierwsze, stałym składnikiem czasopisma stały się treści o zabarwieniu antysemitycznym. Niemal w każdym numerze „Akademika” czytelnicy mogli znaleźć teksty poświęcone problematyce rozwiązania kwestii żydowskiej w Polsce. Za symptomatyczny należy uznać artykuł autorstwa Tadeusza Piestrzyńskiego, w którym autor przekonywał, że „Wszystkie programy asymilacji [...] zbankrutowały, wszelkie próby pogodzenia Żydów z państwowością polską, podejmowane przez kilka gabinetów zawiodły i dziś pozostaje jedno już tylko rozwiązanie kwestii żydowskiej: Żydów trzeba z Polski stale wypierać! Pannami i gospodarzami w Polsce mogą być jedynie Polacy z krwi i kości, ze sercem polskim”¹⁴. Po drugie, część tekstów zawierała rozważania dotyczące kondycji współczesnej inteligencji w Polsce¹⁵. Zamieszczano również przedruki z innych czasopism. Niektóre z nich miały charakter okazjonalny. W 1923 r. z okazji nadania tytułu doktora honoris causa Dmowskiemu przez Uniwersytet Poznań-

¹⁴ Zob. np.: T. Piestrzyński, *Walka o spolszczenie polskich wyższych uczelni*, «Akademik» 4 XII 1922, nr 1, s. 1; *Niebezpieczeństwo żydowskie na uniwersytetach amerykańskich*, «Akademik» 1923, nr 2, s. 65.

¹⁵ J. Gutsche, *O podstawy kultury społecznej*, «Akademik» 1922, nr 1, s. 54.

ski zamieszczono artykuł autorstwa Dmowskiego pt. „Młodzież w ruchu wszechpolskim”, (artykuł pierwotnie ukazał się w „Przeglądzie Wszechpolskim” w 1903 r.).

„Akademik Polski”

Młodzież akademicka o obliczu narodowym posiadała od 1928 r. swój ilustrowany tygodnik pod nazwą „Akademik Polski” wydawany w Warszawie. Periodyk posiadał podtytuł: „Ilustrowany dwutygodnik młodzieży”. Pismo ukazywało się co dwa tygodnie. Wydawcą był Włodzimierz Sylwestrowicz. Redaktorem naczelnym był Wojciech Wasiutyński, redaktorem odpowiedzialnym: Andrzej Wronowski. Pismo drukowano w Drukarni Społecznej w Warszawie, Plac Grzybowski 3/5. Redakcja i administracja pisma mieściła się w Warszawie, przy ulicy Żłotej 5/1. Objętość jednego numeru wynosiła około 4 stron. Pismo miało charakter ogólnopolski, ukazywało się bowiem w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Wilnie, Lublinie, Gdańsku, Łodzi. Szata graficzna była dość urozmaicona. Zamieszczano bowiem fotografie i ilustracje. W każdym z numerów można było odnaleźć około 2–4 fotografii, które zazwyczaj wzbogacały publikowane artykuły i teksty (np. w numerze z 15 lutego 1932 r. nr 4 na pierwszej, tytułowej stronie umieszczono zdjęcie Jerzego Kurcyusza, Prezesa Bratniej Pomocy). Cena pojedynczego numeru wynosiła 40 groszy, zaś dla studentów 20 groszy. Pismo można było nabyć także w wyniku prenumeraty, wówczas cena wynosiła: prenumerata roczna – 10 zł; półroczna 6 zł; kwartalna 3 zł. „Akademik Polski” miał charakter informacyjny. Większość opublikowanych tekstów publikowano bez podawania ich autora. Jedynie dłuższe, bardziej merytoryczne teksty ukazywały się opatrzone podpisem. W czasopiśmie publikowali działacze polityczni związani ze środowiskiem „młodych” Stronnictwa Narodowego, między innymi: Jan Mosdorf, Wojciech Wasiutyński, Stefan Niebudek. W czasopiśmie drukowano reklamy i ogłoszenia, najczęściej polskich przedsiębiorstw, firm produkcyjnych i spółek handlowych. Grupa skupiona wokół tego pisma z B. Piaseckim, M. Renttem, W. Kwasiborskim, J. Mosdorfem na czele zerwała później związki ze Stronnictwem Narodowym¹⁶.

¹⁶ Szerz. zob.: A. Dawidowicz, *Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji. Myśl polityczna Stronnictwa narodowego, 1928–1939*, Lublin 2017, passim.

„Awangarda”

Czasopismem, które zapoczątkowało „Awangardę” był wspomniany powyżej dwutygodnik „Akademik”, wydawany w Poznaniu w latach 1922–1926. Na bazie doświadczeń redakcji „Akademika” rozpoczęto wydawanie czasopisma pod nazwą „Awangarda”, które ukazywało się w latach 1928–1933 w Poznaniu. Pierwszy numer „Awangardy” ukazał się 24 marca 1928 r. W latach 1928–1930 zamieszczano podtytuł „Miesięcznik Młodych”, a w latach 1932–1933 istniał podtytuł „Miesięcznik”. Pismo ukazywało się jako miesięcznik w objętości od 24 do 32 stron. Redaktorem naczelnym był Stefan Wyrzykowski (w latach 1924–1926 pełnił funkcję sekretarza Romana Dmowskiego, był członkiem Rady Naczelnej Młodzieży Wszechpolskiej). Redaktorem odpowiedzialnym był Jerzy Rollbiecki. Czasopismo wydawane było przez poznańskie Wydawnictwo „Awangardy”. Siedziba wydawcy mieściła się w Poznaniu przy ulicy Święty Marcin 65. Drukem zajmowała się „Drukarnia Mieszczkańska” w Poznaniu, ulica Murna 2. Szata graficzna była dość skromna i oszczędna. Nie zamieszczano fotografii, rysunków, rycin itp. Zmagano się bowiem z problemami finansowymi przez cały okres istnienia czasopisma, które szczególnie dotkliwe okazały się w 1931 r., wtedy to zamknięto zupełnie czasopismo i wznowiono je dopiero w 1933 r. Skromny budżet redakcja uzupełniała poprzez wpływy uzyskane z reklam i ogłoszeń. Zamieszczano głównie reklamy i ogłoszenia nadawane przez lokalnych przedsiębiorców, spółki handlowe, organizacje społeczne. Autorzy tekstów i pracownicy redakcji pracowali nieodpłatnie. Cena jednego egzemplarza dla członków Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski i dla uczącej się młodzieży wynosiła 50 groszy, dla pozostałych czytelników 1 złoty. „Awangarda” prezentowała wysoki poziom merytoryczny. Istniały stałe rubryki prasowe. Najwięcej miejsca zajmowały teksty o tematyce społecznej, politycznej i historycznej. Sporadycznie i okazjonalnie zamieszczano utwory poetyckie, które miały zawsze charakter patriotyczny i narodowy (np. „Błogosławieni” Jana Kasprowicza; „Zaduszki na Łyczakowie” Bogusława Jeziorskiego). Stałym działem były „Korespondencje” w którym zamieszczano reportaże i felietony zagranicznych wysłanników, (między innymi z Paryża, z Berlina, z Moskwy). Istniał stały dział zatytułowany „Komunizm i walka z nim”, w którym zamieszczano artykuły podejmujące krytykę działalności i myśli politycznej zarówno komunistów polskich jak i europejskich np. francuskich. W dziale zatytułowanym „Z głosów prasy”, zamieszczano przedruki z innych czasopism o obliczu narodowym. Istniał stały dział „Wśród książek i czasopism” zawiera-

jący artykuły recenzyjne. Recenzjom poddawano różnorodne publikacje książkowe, głównie autorów związanych z Narodową Demokracją, między innymi omówiono prace, np.: Stanisława Grabskiego pt. „Rzym czy Moskwa”; a także monografię książkową autorstwa wiceprezesa Stronnictwa Narodowego Stefana Dąbrowskiego, pt. „Przygotowanie obrony państwa”. W stałym dziale zatytułowanym „Różne”, zamieszczano teksty o niejednolitej problematyce. W niemal każdym numerze istniał dział poświęcony problemom młodzieży akademickiej i narodowej zatytułowany „Z życia młodzieży”. Redakcja umożliwiała debiuty pisarskie młodym i nieznanym dotąd autorom. Wybór tytułu czasopisma nie był przypadkowy. Został podyktowany zmianami, jakie zaszły w polskim życiu politycznym po zamachu majowym. Zgodnie z nazwą, czasopismo miało ambicje skupiać autorów reprezentujących nowy, niezależny styl myślenia politycznego, nowatorski i awangardowy, (określeniem „awangarda” posługiwała się również formacja piłsudczykowska dla określenia własnej oryginalności i elitarności).

„Awangarda” stanowiła pismo ideotwórcze. Czasopismo stało się centralnym organem teoretycznym Ruchu Młodych Obozu Wielkiej Polski. Dominowały bogate merytorycznie artykuły o problematyce ideowej i politycznej. „Awangarda” stanowiła aktywny ośrodek myśli politycznej. W czasopiśmie publikowała elita intelektualna. Publicystów pisma zaczęto określać mianem grupy „Awangardy”. W miesięczniku publikowali utalentowani dziennikarze i publicyści, między innymi: Jerzy Drobniak, Ryszard Piestrzyński, Jan Zdzitowiecki, Zdzisław Dembiński, Zdzisław Stahl, Jan Okolski, Tadeusz Bielecki, Zofia Żółtowska, Klaudiusz Hrabyc, Stefan Wolski, Mieczysław Piszczkowski, Zygmunt Wojciechowski. Odgrywali oni znaczącą rolę w strukturach obozu narodowego. Środowisko „Awangardy” rozwijało się na podatnym gruncie ideowym i politycznym. W Wielkopolsce bowiem trwałe wpływy Narodowej Demokracji ujawniły się już pod koniec XIX wieku, a w kolejnych dziesięcioleciach utrwały się¹⁷. Pismo było kierowane do młodej, polskiej inteligencji. Przeważnie, czytelnikami „Awangardy” byli wykształceni mężczyźni w młodym i w średnim wieku. Zamieszczane artykuły były w głównej mierze podpisane przez swoich autorów, ale zdarzały się i takie, które publikowano bez podania autora. „Awangarda” drukowała skumulowane spisy treści przedstawiające zawartość poszczególnych numerów pisma w skali roku, zamieszczano je na początku danego roku, w pierwszym numerze w danym roku. Nie było to jedyne czasopismo sygnowane przez

¹⁷ H. Lisiak, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006.

Ruch Młodych OWP. Oprócz „Awangardy” wydawano także: „Szczerbiec” i „Młody Narodowiec”. W 1934 r. „Awangarda” została przemianowana na „Awangardę Państwa Narodowego”.

Na łamach „Awangardy” publikowali ludzie wykształceni, legitymujący się osiągnięciami naukowymi. Do czołowych publicystów pisma należał wywodzący się z rodziny inteligenckiej Zdzisław Stahl, (1901–1987). Ukończył Uniwersytet Lwowski, a w 1924 r. uzyskał stopień doktora praw i umiejętności politycznych. W 1929 r. habilitował się z ekonomii, a w roku 1933 uzyskał stopień doktora habilitowanego w zakresie skarbowości. Jako docent wykładał ekonomię na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Z. Stahl łączył pracę naukową z działalnością polityczną. W pierwszej połowie lat dwudziestych aktywnie działał w Młodzieży Wszechpolskiej. W 1927 r. został przewodniczącym Ruchu Młodych OWP. W latach 1930–1934 był posłem z ramienia Stronnictwa Narodowego. W 1934 r. przyłączył się do secesjonistów, organizując we Lwowie Organizację Myśli Politycznej. W 1938 r. uzyskał mandat poselski z ramienia OZN. Był zastępcą redaktora naczelnego „Gazety Polskiej”.

W gronie autorów i redaktorów pisma wyraźnie wyróżniała się publicystyka Tadeusza Bieleckiego, (1901–1982), który swą aktywność polityczną rozpoczynał od działalności w Młodzieży Wszechpolskiej. W 1926 r. brał aktywny udział w tworzeniu Obozu Wielkiej Polski. Był autorem nazwy tej organizacji. Objął stanowisko zastępcy przewodniczącego Ruchu Młodych OWP. T. Bielecki w latach 1926–1927 pełnił rolę sekretarza Romana Dmowskiego. Od 1928 r. T. Bielecki objął stanowisko kierownika Wydziału Wykonawczego Zarządu Głównego Stronnictwa Narodowego, w roku 1934 stanął na czele Sekcji Młodych tej partii. W latach 1930–1935 T. Bielecki uzyskał mandat poselski z ramienia Stronnictwa Narodowego. W roku 1935 T. Bielecki objął stanowisko wiceprezesa SN, a od czerwca 1939 r. stanowisko prezesa. Stosunkowo często zasiliał pismo swymi tekstami Ryszard Piestrzyński (1902–1962). Doświadczenie dziennikarskie zdobył jako członek redakcji „Kurieria Poznańskiego” i jego korespondent zagraniczny przy Lidze Narodów. Czynną działalność polityczną podjął jako poseł na Sejm RP z listy Stronnictwa Narodowego w latach 1930–1935. W 1934 r. R. Piestrzyński odszedł z Narodowej Demokracji i zbliżył się do obozu piłsudczykowski. Został jednym z organizatorów Związku Młodych Narodowców. W 1936 r. podjął funkcję redaktora naczelnego „Kurieria Porannego”.

Przeważały artykuły o tematyce ideowej, politycznej, historycznej, społecznej. Między innymi podejmowano kwestie kondycji społecznej

i moralnej polskiej inteligencji¹⁸. Zamieszczano tu informacje z działalności politycznej „młodych” (uruchomiono dział: „Ruch Młodych”, następnie „Kronika Ruchu Młodych”), z życia akademickiego (istniał stały dział pod tytułem: „Z życia młodzieży”, w którym przedstawiano problemy młodzieży akademickiej, a także młodzieży pozaakademickiej), recenzowano prasę i nowości wydawnicze (działy: „Z głosów prasy”, „Wśród książek i czasopism”). W 1930 r. pojawiła się nowa rubryka, zatytułowana: „Przegląd miesięczny”, w której komentowano wydarzenia z polityki wewnętrznej i zagranicznej oraz z życia gospodarczego. Drukowano również utwory poetyckie (publikowano między innymi poematy Jana Kasprowicza, Bogusława Jeziorskiego, Bolesława Morawskiego, Artura Marii Swinarskiego, Stanisława Wyrzykowskiego). Zamieszczano korespondencje z miast i stolic europejskich: między innymi z Paryża, Berlina, Moskwy. „Awangarda” zmagiała się z problemami finansowymi. Pismo utrzymywało się z opłat za prenumeratę. Autorzy tekstów i pracownicy redakcji pracowali społecznie. W numerach 1–2 z 1930 r. redakcja pisma strofowała tych czytelników, którzy nie opłacili prenumeraty na bieżący rok. Kolegium redakcyjne nazywało ten stan rzeczy „skandalem”, przypominając, że „pismo istnieje dzięki dobrej woli i bezinteresownej pracy jednostek”. W kolejnych numerach (5–6) podano informację, że apel poskutkował¹⁹. Jednak nie oznaczało to końca kłopotów. „Ciężkie warunki materialne” spowodowały przerwę wydawniczą pomiędzy czerwcem (nr 5–6), a listopadem 1930 r. (nr 7–10). W 1931 r. przerwano wydawanie pisma zupełnie, a wznowiono je dopiero w 1933 r.

„Awangarda Państwa Narodowego”

W 1934 r. czasopismo pod nazwą „Awangarda” zostało przemianowane na „Awangardę Państwa Narodowego”. Zrezygnowano również z podtytułu sugerującego związki z Sekcją Młodych OWP. W 1934 wraz ze zmianą nazwy pisma i oblicza ideowego zmienił się też skład redak-

¹⁸ A. Dawidowicz, „Upadek jest głęboki, ratunek jest w nas samych”. *Inteligencja na łamach „Awangardy” i „Awangardy Państwa Narodowego” w latach 1927–1939*, [w:] E. Maj, M. Wichmanowski (red.), *Elita narodu czy biurokratyczna kasta? Problematyka inteligencji na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, Lublin 2012, s. 93–110.

¹⁹ „Trzeba powiedzieć, że jak się do Polaka po polsku przemówi, wyraźnie, szczerze, po prostu, to ma to pewien skutek. Na apel naszego pisma o wpłacanie prenumeraty dość dużo abonentów się jednak zawstydzilo i wpłaciło te naprawdę niedużą sumę”. «Awangarda» 1930, nr 5–6, s. 89 (bez tytułu i autora).

cyjny. Zmiana tytułu czasopisma w założeniu jego twórców, odzwierciedlała zmianę ideową i polityczną całego środowiska. W gronie poznańskich „młodych” bowiem już od 1928 r. pojawiały się krytyczne opinie wobec poczynań „starego” pokolenia Narodowej Demokracji i ich prób pełnego podporządkowania sobie „młodych”. Pomiedzy grupą „Awangardy” a przywódcami „starej” endecji powiększała się też wyraźna niechęć natury osobistej. Jerzy Drobnik odważył się na stwierdzenie, że R. Dmowski, „już niewiele ma do powiedzenia i jest człowiekiem skończonym”²⁰. Opinia taka należała wówczas do rzadkości wśród „młodych”, którzy w większości uważali Dmowskiego za swojego niekwestionowanego, duchowego przywódcę²¹.

W roku 1934 kierownictwo poznańskiego środowiska „młodych”, skupione wokół miesięcznika „Awangarda”, zdecydowało się na wystąpienie z obozu narodowego i utworzenie nowej organizacji o nazwie Związek Młodych Narodowców, który podjął współpracę z formacją piłsudczykowską. Grupa „Awangardy”, widząc umacnianie się piłsudczyków u władzy, odrzuciła pogląd powtarzany za Romanem Dmowskim, który porównywał rządy sanacji do „kierieńszczyzny” w Rosji i przewidywał niedaleki przewrót komunistyczny. Wraz ze zmianą oblicza ideowego, zmienił się też skład redakcyjny czasopisma. Nowym redaktorem naczelnym został Zygmunt Wojciechowski, natomiast z redakcji odszedł Stefan Wyrzykowski. „Awangardę Państwa Narodowego” redagował Komitet Redakcyjny w skład którego weszli: Zygmunt Wojciechowski jako redaktor, członkowie Komitetu Ryszard Piestrzyński, Jerzy Drobnik, Jan Zdzitowiecki, sekretarzem redakcji został Janusz Makarski. W porównaniu do wcześniejszego okresu, pismo zmieniło się pod względem wizualnym, zmniejszono bowiem jego format. W latach 1936–1939 siedziba redakcji i administracji mieściła się w Poznaniu przy ul. Spokojnej 10/18, administracja mieściła się przy ulicy Matejki 58 w Poznaniu. Istniały stałe działy: „Kronika Polityczna”, „Z ruchu umysłowego”, „Głosy”. Czasopismo było drukowane w Drukarni Uniwersytetu Poznańskiego. Cena jednego egzemplarza wynosiła 80 groszy. Czasopismo można było nabyć poprzez prenumeratę (koszt kwartalnej wynosił 2 zł, półrocznej – 4 zł, rocznej – 8 zł). W „Awangardzie Państwa Narodowego” publikowali: Jerzy Drobnik, Zygmunt Wojciechowski,

²⁰ Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Jerzy Drobnik, *Diariusz*, t. 1., maszynopis, sygn. 3093/1, s. 235, 267.

²¹ T. Kenar, *Droga do secesji. Geneza Związku Młodych Narodowców*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje-ludzie-działalność*, Szczecin 2008, s. 734, 735; K. Kawalec, *Roman Dmowski 1864–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, s. 260–262 i nast.

Klaudiusz Hrabyk. Poznańscy publicyści „Awangardy” określani mianem grupy „Awangardy” odgrywali znaczącą rolę w obozie narodowym. Poza sprawowaniem kierowniczych stanowisk w Ruchu Młodych OWP, zasiadali także w redakcjach naczelnych wpływowych i ideotwórczych organów prasowych Narodowej Demokracji.

W gronie publicystów „Awangardy Państwa Narodowego” znajdowali się uznani dziennikarze i publicyści, między innymi: Jerzy Drobnik, Ryszard Piestrzyński, Jerzy Zdzitowiecki, Zdzisław Dembiński, Zdzisław Stahl, Jan Okolski, Tadeusz Bielecki, Zofia Żółtowska, Klaudiusz Hrabyk, Stefan Wolski, Mieczysław Piszczkowski. Z pismem współpracował też profesor Zygmunt Wojciechowski – historyk państwa i prawa. Często w „Awangardzie” publikował Jan Zdzitowiecki, (1897–1975), prawnik i ekonomista. Zdzitowiecki w latach 1922–1923 pełnił funkcję prezesa Młodzieży Wszechpolskiej w Lublinie, zaś w latach 1926–1927 prezesa Koła Poznańskiego Młodzieży Wszechpolskiej. Przewodniczył Ruchowi Młodych Dzielnicy Zachodniej OWP. Podczas studiów należał do korporacji akademickiej „Corona”. Był pierwszym prezesem ZMN. Ostatni numer „Awangardy Państwa Narodowego” ukazał się w sierpniu 1939 r.

„Akcja Narodowa”

Czasopismo „Akcja Narodowa” początkowo posiadało podtytuł: Dwutygodnik polityczny, społeczny i kulturalny, później podtytuł brzmiał: Czasopismo polityczne, społeczne i kulturalne. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym był Klaudiusz Hrabyk. Pierwszy numer periodyku ukazał się 1 kwietnia 1934 r. we Lwowie. Pojedynczy egzemplarz liczył około 4 stron, a od 1937 periodyk podwoił swoją objętość (8 stron). Redakcja mieściła się we Lwowie przy ulicy Świętego Piotra, natomiast administracja mieściła się ulica Kopernika 20. W czasopiśmie publikowali: Zdzisław Stahl, Klaudiusz Hrabyk, Mieczysław Piszczkowski, Stanisław Starzewski. Czasopismo ukazywało się trzy razy w miesiącu: pierwszego dnia miesiąca, dziesiątego dnia miesiąca, dwudziestego dnia miesiąca. Ambicją twórców periodyku było stworzenie czasopisma o wysokim poziomie merytorycznym zawierającym teksty o wyraźnym zabarwieniu ideowym. Czasopismo nieustannie borykało się problemami finansowymi²². „Akcja

²² W kwietniu 1934 r. w pierwszym numerze czasopisma, redakcja apelowała do czytelników: „Do P. T. Kupiectwa polskiego zwracamy się z gorącym apelem o udzielanie pismu naszemu ogłoszeń i inseratów, co z jednej strony łączyć się będzie z niewątpliwą korzy-

Narodowa” była przeznaczona dla czytelnika młodego, kształcącego się, obeznanego z bieżącymi zagadnieniami ideowymi, politycznymi, społecznymi. W gronie autorów periodyku znajdowali się: Ryszard Piestrzyński, Zdzisław Stahl, Antoni Malatyński, Stanisław Starzewski. Stały charakter miała rubryka zatytułowana „Z teatrów lwowskich”, w której zamieszczano recenzje ze sztuk wystawianych w teatrach Lwowa. Niezmienny charakter miała również rubryka zatytułowana „Wśród książek”, w której zamieszczano recenzje nowości książkowych (recenzowano między innymi następujące prace: Leona Wasilewskiego, *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*, Warszawa 1934; Michała Pawlikowskiego, *Człowiek w obliczu gór*, Kraków 1934; Jana Bronisława Richtera, *Zagadnienia biografistyki współczesnej*, Warszawa 1934). Analiza zawartości periodyku dowodzi, że jego publicyści nadawali zagadnieniu żydowskiemu specjalne znaczenie. Kategorycznie odrzucano myśl o asymilacji ludności żydowskiej. W obawie przed ekspansją duchowości żydowskiej nawoływano do tworzenia silnego polskiego społeczeństwa, a zwłaszcza polskiej inteligencji i warstwy mieszczańskiej oraz systemu handlu uniezależniającego chłopów od pośrednictwa kupców żydowskich²³. „Akcja Narodowa” stała się miejscem w którym prowadzono dyskusję ideową pomiędzy środowiskiem „starych” a „młodych” Stronnictwa Narodowego. Nie brakowało krytycznych opinii na temat poglądów ustrojowych reprezentantów „starych”. Ryszard Piestrzyński negując programową broszurę Stronnictwa Narodowego, „My i oni w walce o Konstytucję” autorstwa Winiarskiego, bezkompromisowo stwierdził: „Stronnictwo Narodowe, powołujące się obecnie piórem prof. Winiarskiego na Monteskiusza, staje zatem na płaszczyźnie rewolucji liberalnej, wzorowanej oczywiście nie na rewolucji narodowej ale typu francuskiego z przed półtora wieku”²⁴. Prezentowano poglądy Antoniego Malatyńskiego, który poruszał dość szeroko problemy związane z religią i zarzucał nawet „starej” endecji instrumentalny stosunek do katolicyzmu. Na łamach „Akcji Narodowej” pisał: „Katolicyzm czynny myśli co w imię Chrystusa trzeba zrobić. Katolicyzm zaś bierny – czego nie należy robić. Katolicyzm czynny wysuwa na pierwszy plan

ścią dla handlu inserującego w naszym czasopiśmie przeznaczonym dla najszerszych warstw polskiego społeczeństwa, z drugiej zaś pomoże Wydawnictwu do wzmocnienia i rozszerzenia pisma niezależnego, którego byt musi być oparty wyłącznie o środki własne. Nie żądamy wiele, gdyż gospodarujemy bardzo oszczędnie, ale służąc słusznej i dobrej sprawie, mamy prawo apelować do społeczeństwa”. *Od wydawnictwa*, «Akcja Narodowa», 1 IV 1934, s. 2.

²³ Zob. np.: *Kwestia żydowska w ogniu dyskusji*, «Akcja Narodowa» 1934, nr 1, s. 2.

²⁴ R. Piestrzyński, *Czyciele Monteskiusza*, «Akcja Narodowa» 20 III 1935, nr 9 (29), s. 1.

walkę ze złem możliwym do usunięcia. Katolicyzm bierny – rezygnację wobec zła nieuniknionego. Katolicyzm czynny podejmuje akcje nawet zbrojne, o nawrócenie pogan czy heretyków. Katolicyzm bierny proklamuje hasło tolerancji. Katolicyzm czynny sprzyja powstawaniu prądów politycznych, reformatorskich, rewolucyjnych. Katolicyzm bierny utrwala prądy polityczne umiarkowane, zachowawcze. Katolicyzm czynny, dąży do jeszcze większego ujarznienia przyrody i uzyskania nowych dóbr gospodarczych. Katolicyzm bierny głosi konieczność przystosowania się do tego co przyroda dzisiaj daje”²⁵.

Uwagi końcowe

Utrzymywanie własnych organów prasowych było ważnym zadaniem ND, pochłaniającym wiele jego sił i środków. Dzięki licznym periodykom prasowym, ND pozyskała wielu zwolenników, stając się pod względem liczebności znaczącą siłą polityczną w Polsce. Różnorodna, bogata, wielosegmentowa prasa ND miała znaczny udział w kreowaniu i rozpowszechnianiu nacjonalistycznej myśli politycznej. Prasa umacniała również wewnętrzne struktury obozu ND.

Ścisłe określenie granic endeckiego systemu prasowego jest trudne. Wątpliwości nie nastroczały jedynie te czasopisma, które poprzez swoje jednoznaczne związki wydawnicze lub personalnie podporządkowane były centralnemu kierownictwu Związku Ludowo-Narodowego, a następnie Stronnictwa Narodowego.

Kończąc uwagi o akademickich periodykach narodowych warto przypomnieć, że czasopisma te często wyprzedzały inne rodzaje dokumentów, w których wyrażona była myśl polityczna. W kwestiach politycznych i społecznych omawiane periodyki reprezentowały idee nacjonalizmu i nietolerancji wobec mniejszości narodowych. Omówione periodyki pełniły istotną rolę w kształtowaniu postaw ideowych i politycznych młodzieży akademickiej związanej z obozem narododemokratycznym.

Akademickie periodyki narodowe stanowiły ważne środki masowej komunikacji społecznej, kształtując opinie części społeczeństwa i wyrażając określone myśli polityczne środowisk, które je wydawały. Zaprezentowany przegląd akademickich czasopism narodowych w żadnej mierze

²⁵ A. Malatyński, *Dwa katolicyzmy*, «Akcja Narodowa», 20 III 1935, nr 9, s. 2; B. Grott, *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*, Warszawa 2014, s. 208.

nie jest wyczerpujący. W gestii związanych z Narodową Demokracją akademickich środowisk o obliczu nacjonalistycznym znajdowało się bowiem wiele różnych tytułów prasowych.

Bibliografia

- Dajnowicz M., Miodowski A. (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Białystok 2016.
- Dawidowicz A., „Upadek jest głęboki, ratunek jest w nas samych”. Inteligencja na łamach „Awangardy” i „Awangardy Państwa Narodowego” w latach 1927–1939, [w:] E. Maj, M. Wichmanowski (red.), *Elita narodu czy biurokratyczna kasta? Problematyka inteligencji na łamach prasy w Polsce od końca XIX stulecia do 1939 roku*, Lublin 2012.
- Dawidowicz A., *Mysł polityczna Stronnictwa Narodowego, 1928–1939, Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*, Lublin 2017.
- Dawidowicz A., *Rola prasy w rozwoju Narodowej Demokracji (1893–1939)*, [w:] A. Dawidowicz, E. Maj (red.), *Prasa Narodowej Demokracji 1886–1939*, tom 1, Lublin 2010.
- Dawidowicz A., Maj E. (red.), *Prasa Narodowej Demokracji. Prasa lokalna, regionalna, środowiskowa*, tom 4, Lublin 2013.
- Dawidowicz A., Maj E. (red.), *Prasa Narodowej Demokracji. Publicyści*, tom 3, Lublin 2012.
- Dawidowicz A., *Specyficzne cechy i funkcje prasy Narodowej Demokracji (1893–1939)*, [w:] A. Dawidowicz, E. Maj (red.), *Państwo niepodległe. Twórcy-strategie-komunikacja społeczna*, Lublin 2019.
- Grott B., *Dylematy polskiego nacjonalizmu. Powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*, Warszawa 2014.
- Kaczmarek Z., *Z historii endeckiej prasy politycznej Poznania (1922–1939)*, «Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego» 1976, nr 15/1.
- Kawalec K., *Roman Dmowski 1864–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002.
- Kenar T., *Droga do secesji. Geneza Związku Młodych Narodowców*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje-ludzie-działalność*, Szczecin 2008.
- Lisiak H., *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006.
- Maj E., *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010.
- Maj E., *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928*, Lublin 2002.
- Maj E., *Prasa: źródło w badaniach historii myśli politycznej*, [w:] E. Maj, E. Kirwieli, E. Podgajna (red.), *Mysł polityczna w społeczeństwie informacyjnym*, Lublin 2015.
- Notkowski A., *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa 1982.